

Stalino represijos ir aukų rehabilitacija Uzbekistano atminties politikoje

Dr. Azim Malikov

Olomouco Palacky universiteto Azijos studijų katedros docentas

77900, Svobody, 26, Olomoucas, Čekijos Respublika

✉ azimmal2018@gmail.com

ORCID: 0000-0002-0173-2014

Šio straipsnio tikslas – išnagrinėti, kaip Stalino represijos atsispindi Uzbekistano atminties politikoje ir tampa nacionalinio ideologinio diskurso konstravimo proceso dalimi. Uzbekistano daugiatautiškumas ir autoritarinė valdymo sistema turėjo didelę įtaką šalies praeities suvokimui ir oficialiosios atminties formavimuisi. Tyrimo šaltiniai – oficialūs duomenys, publikuoti ir nepublikuoti memuarai, taip pat individualūs interviu su epochos liudininkais. Sovietinių represijų vertinimo antikolonialinės kovos prieš Rusijos imperijos agresiją kontekste idėja kilo ne uzbekų politiniam elitui – ją suformulavo ir išplėtojo vietos kultūrinis elitas kartu su užsienyje gyvenančiais uzbekų intelektualais. Pirmasis Uzbekistano prezidentas Islamas Karimovas, glaudžiai bendraudamas su uzbekų intelektualiniu elitu, prisidėjo prie nacionalinės atminties apie sovietines represijas ir aukas formavimo. Šiuo laikotarpiu sovietinių represijų aukų rehabilitacija buvo vykdoma selektyviai. Į valdžią atėjus Šavkatui Mirzijojevui, vyriausybės politika tapo liberalesnė, o sovietinių represijų ir jų aukų rehabilitacijos klausimas pradėtas svarstyti plačiau. Oficialiuose naratyvuose visi buvusios Uzbekijos SSR gyventojai, nukentėję nuo stalininių represijų, nepriklausomai nuo jų politinės pozicijos, laikomi sovietinio režimo aukomis. Skirtingai nei kaimyninėse šalyse, analizuodamas sovietinių represijų aukas, Uzbekistano politinis ir kultūrinis elitas nesivadovauja etniniu principu, o laikosi tarptautiškumo ir teritoriškumo principų.

Reikšminiai žodžiai: sovietinių represijų atmintis, tautos formavimasis, kultūrinis elitas, autoritarizmas.

Įvadas

Sovietmečių milijonai žmonių tapo totalitarinės valstybės tironijos aukomis ir patyrė represijas dėl savo politinių, religinių įsitikinimų ir kitokių priežasčių. Stalininių represijų aukų rehabilitacijos procesas prasidėjo XX a. šeštojo dešimtmečio antroje pusėje. Vėliau rehabilitacijos procesas buvo sustabdytas. Spaudžiant visuomenei, 1989 m. jis buvo vėl atnaujintas.

Po SSRS žlugimo represuotųjų klausimas buvo glaudžiai susijęs su įvairiomis formomis reiškiamą SSRS kritika. Uzbekistane, vykdant tautos formavimo politiką, ypač svarbus stalininių represijų klausimas, susijęs su giliomis trauminėmis sovietmečio pasekmėmis vietos visuomenės religinėms ir kultūrinėms vertybėms. Aktyvi etninių grupių rusifikacija, taip pat kultūrų ir mažumų lyderių slopinimas buvo tapęs pagrindine sovietų valdžios strategija nuo XX a. ketvirtojo dešimtmečio vidurio¹. Remiantis oficialiais duomenimis, 1937–1953 m. daugiau kaip 100 tūkst. Uzbekistano piliečių patyrė represijas: 13 tūkst. žmonių buvo sušaudyta, tūkstančiai vietos inteligentijos atstovų buvo išstremti².

Nepriklausomo Uzbekistano ir jo kultūrinio elito daugiatautiškumas, taip pat sudėtinga pačios uzbekų tautos struktūra darė didelę įtaką šalies tautinio tapatumo ir praeities sampratai. Visgi derėtų pažymėti, kad valstybės politika sovietinės praeities atžvilgiu posovietiniame Uzbekistane skyrėsi priklausomai nuo šalies prezidento asmenybės ir politinio bei kultūrinio elito sąveikos. Nepriklausomo Uzbekistano istoriją apytiksliai galima suskirstyti į du ilgus laikotarpius, siejamus su Uzbekistano prezidentų – I. Karimovo (1991–2016 m.) ir Š. Mirzijojevo (nuo 2016 m. gruodžio mėn.) – asmenybėmis.

Tyrimus apie stalinines represijas ir jų vietą istorinėje atmintyje, tautos formavimąsi Uzbekistane galima suskirstyti į kelias grupes. Pirmajai grupei priskiriama vėlyvoji sovietinė istoriografija, turėjusi didelę įtaką valstybės politikai dėl tautos formavimosi nepriklausomame Uzbekistane. Uzbekistane, kaip ir kitose buvusios SSRS valstybėse³, tik perestroikos laikotarpiu spaudoje pasirodė pirmosios publikacijos apie stalinizmo laikotarpiu represijas patyrusius asmenis. Jos buvo skirtos ne tik uzbekams, bet ir kitų tautų atstovams, įskaitant kazachus⁴, rusus ir kt.

Antroji tyrimų grupė susijusi su nepriklausomybės laikotarpiu (1992–2024 m.) uzbekų istoriografija ir pasižymi antikolonijiniu požiūriu. Uzbekų viešajame diskurse „kolonializmas“ (*mustamlakacilik*) buvo vartojamas neigiamiems sovietmečio aspektams apibūdinti

¹ Samira Saramo, Ulla Savolainen, „Chapter Introduction: Moving Memories of Stalin-Era Repression and Displacement“, in: *The Legacies of Soviet Repression and Displacement*, Taylor & Francis, 2023, p. 2.

² *Репрессия*, выпуск 1, Ташкент, 2005.

³ Раса Чепайтене, „Гулаговский опыт в культурных нарративах и коллективной идентичности постсоветской Литвы“, in: *Вестник археологии, антропологии и этнографии*, 2021, № 2 (53), с. 166–176.

⁴ Рано Раджапова, „Имя, возвращенное истории и народу“, in: *Общественные науки в Узбекистане*, 1988, № 2, с. 17–30.

ti, tačiau ši sąvoka pamažu pradėta vartoti tik XX a. dešimtajame dešimtmetyje⁵. B. Khananovas apsigynė habilituoto daktaro disertaciją, kurioje nagrinėjo valstybės politiką kultūrinio elito atžvilgiu ir tragišką Uzbekistano inteligentijos atstovų likimą⁶. Z. Ishankhodzhaeva⁷ tyrinėjo raudonąjį terorą ir stalinistines represijas prieš kultūros elitą.

Represijų aukų atminimo muziejus išleido šešis mokslinių straipsnių rinkinius⁸. R. Shamsuddinovas Andižono valstybiniame universitete subūrė tyrėjų grupę, kuri daugelį metų tyrinėjo represijas, skelbė straipsnius ir rašė knygas⁹. Analizuojant Stalino represijas buvo tiriama atskira tremtinių tema. Po 2012 m. Uzbekistane padaugėjo publikacijų apie represuotus rusus, totorius ir kitų tautybių žmones. R. Shigabdinovas rašė apie represuotus totorius, ypač apie A. Gubaidulliną¹⁰. Deportuotų buožių (valstiečių) likimai nušviečiami Uzbekistano istorikų darbuose¹¹. Nepriklausomybės metais Uzbekistane buvo sukurtas dokumentinių filmų ciklas apie represuotus Uzbekistano inteligentijos atstovus. Dzhumashevas rašė, kad 1933–1938 m. Karakalpakstane (autonominė Uzbekistano Respublika – A. M.)¹² buvo represuota daugiau kaip 10 tūkst. žmonių. Skirtingai nei Kazachstane, kuriame atliekami tyrimai apie Stalino represijas prieš etninius kazachus Vidurinės Azijos respublikose¹³, Uzbekistane etninio požiūrio į šią problemą nėra.

Trečioji tyrimų grupė palietė įvairius Stalino laikotarpio Uzbekistano istorijoje interpretavimo aspektus. Šiuose tyrimuose remiamasi šiuolaikiniais teoriniais požiūriais į nacionalizmą, postkolonializmą ir tautos formavimąsi. Tam tikrus represijų aukų atminimo muziejaus Taškente idėjų aspektus nagrinėjo rusų mokslininkas S. Abashinas. Pasak jo, sovietinių represijų klausimu Uzbekistane valdžia vykdo „tam tikrą manipuliavimą atmintimi“¹⁴. S. Abashinas neatsižvelgia į daugybės sovietinių represijų aukų istorinę atmin-

⁵ Laura Adams, *The spectacular state: Culture and national identity in Uzbekistan*, Duke University Press, 2010, p. 38.

⁶ Бахтиёр Хасанов, *Национальная интеллигенция Узбекистана и исторические процессы 1917–начала 50-х годов*, Ташкент, 2000.

⁷ Замира Ишанходжаева, *Репрессивная политика советской власти и культура Узбекистана: трагедия выживания (1925–1953 гг.)*, Ташкент: Тафаккур, 2011.

⁸ *Тарихнинг номаълум саҳифалари. Хужжат ва материаллар. Биринчи китоб*, Тошкент: Фафур Фулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2009.

⁹ Рустам Шамсутдинов, *Қишлоқ фожеаси: жамоалаштириш, қулоқлаштириш, сургун*, Тошкент: Шарқ, 2003.

¹⁰ *У истоков узбекской историографии: взгляд татарских учёных Г. Губайдуллина и Б. Салиева*, Отв. ред Р. Шигабдинов. Казань: ИЯЛИ, 2021.

¹¹ Рустам Шамсутдинов, Анвар Мамажонов, *Шимолий Кавказ сургундаги юртдошлар қисмати*, Тошкент: Шарқ, 2005.

¹² Аскар Джумашев, „Политические репрессии 30-х годов советской власти в Каракалпакстане и ее последствия“, in: *Узбекистон тарихи*, 2020, № 1, с. 60.

¹³ *Политические репрессии среди казахов на территории республик Средней Азии в 20–50-е годы XX века (в свете новых архивных источников)*, Алматы, 2021, с. 186.

¹⁴ Сергей Абашин, „Мустакиллик и память об имперском прошлом: проходя по залам ташкентского Музея памяти жертв репрессий“, in: *Неприкосновенный запас*, 2009, № 4, с. 37–54.

tį, 1988–2000 m atsispindėjusia įvairiose publikacijose. Laruelle pažymi, kad autoritarinio režimo sąlygomis ir siekdamas savo politinių interesų I. Karimovas iš naujo interpretavo kovotojų prieš sovietus idėjas¹⁵. Stalino ir jo represijų suvokimą remdamasis Ferganos slėnio gyventojų pavyzdžiu tyrinėjo T. Dadabaevas. Remdamasis interviu, jis sugebėjo nustatyti teigiamos Josifo Stalino asmenybės interpretacijos versijas Uzbekistane¹⁶.

Šis tyrimas nuo ankstesnių skiriasi tuo, kad juo siekiama išnagrinėti Stalino represijų vaizdavimą Uzbekistano atminties politikoje. Straipsnyje taip pat siekiama atskleisti, kaip laikui bėgant keitėsi sovietinių represijų vaizdavimo oficialiojoje atmintyje formos ir reikšmės. Teigiama, kad atminties politiką Uzbekistane ir požiūrį į stalinines represijas drauge formuoja politinis ir intelektualusis elitas. Politinio ir intelektualiojo elito santykio dinamika priklauso nuo to, kokie kultūrinio elito sluoksniai yra artimi tam tikriems įtakingiems mūsų laikų politiniams veikėjams arba patys priklauso politiniam elitui. Kokiuose – sovietinės ar kolonijinės – chronologijos rėmuose apibrėžiamos stalininės represijos Uzbekistane? Remiantis kokiais kriterijais nustatomos stalininių ar sovietinių represijų aukos? Kaip buvo formuojama ir kaip keitėsi viešoji politika dėl represijų ir sovietmečio Uzbekistane? Kaip buvo reabilituojamos represijų aukos? Ypatingas dėmesys straipsnyje bus skiriamas sovietinių represijų įamžinimui institucijų lygmeniu Uzbekistane.

Atminties politika apima įvairių socialinių institucijų ir veikėjų viešąją veiklą, kuria siekiama populiarinti tam tikras kolektyvinės atminties interpretacijas¹⁷. Praeitį žmonių vaizduotėje įgyja daugybę formų ir susideda iš gausybės prieštarų ir sudėtingų versijų¹⁸. Ar valstybės prigimtis sudaro sąlygas pluralistinėms diskusijoms vykti? Atskirų asmenų santykis su viešomis oficialiosios atminties formomis yra sudėtingas. Viešieji naratyvai gali rezonuoti su asmenine patirtimi.

Tyrimo šaltiniai – oficialūs duomenys, publikuoti ir nepublikuoti memuarai, asmeniniai interviu su to laikmečio liudininkais. Respondentai skirstomi į kelias grupes, tačiau daugiausia jų yra „1937–1938 m. aukų“ vaikai ir vaikaičiai. Pagal socialinę kilmę dauguma jų yra miesto ir kaimo inteligentijos – mokytojų, mokslininkų – palikuonys, tuo tarpu likusieji buvo partiniai darbuotojai.

¹⁵ Marlene Laruelle, *Central Peripheries: Nationhood in Central*, UCL Press, 2021, p. 53.

¹⁶ Timur Dadabaev, „Trauma and Public Memory in Central Asia: Public responses to political violence of the state policies in Stalinist Era in Uzbekistan and Kyrgyzstan“, in: *Kyoto Bulletin of Islamic Area Studies*, 2009, No. 3 (1), pp. 108–138.

¹⁷ Olga Malinova, „Politics of memory and nationalism“, in: *Nationalities Papers*, 2021, No. 49 (6), p. 997.

¹⁸ Michael Herzfeld, *A Place in History. Social and Monumental Time in a Cretan Town*, New Jersey: Princeton University Press, 1991, p. 226.

Diskursai apie sovietines represijas

Kai kurių istorikų nuomone, po 1917 m. dešimtmečius trukęs smurtas turi būti suprantamas pasaulinio smurto – Pirmojo pasaulinio karo, kolonijinių kovų ir kt. – kontekste¹⁹. Memuarai ir grožiniai kūriniai apie sovietmetį atliko svarbų vaidmenį visuotinėse viešose diskusijose apie Stalino represijas. Kaip 1989 m. pažymėjo uzbekų rašytojas, represuoto Uzbekistano komunistų lyderio Akmalu Ikramovo sūnus K. Ikramovas (1927–1989), „pagaliau turi būti atskleistas melas apie neva savanorišką Turkestanu (ikisovietiniu ir anksčiau sovietiniu laikotarpiu Turkestanas buvo bendras visos Vidurinės Azijos pavadinimas – A. M.) prijungimą prie Rusijos, kurį įtvirtino Stalinas, jo OGPU, vėliau Nikolajus Ježovas (NKVD vadovas 1936–1938 m. – A. M.) ir Lavrentijus Berija (sovietų slaptosios policijos viršininkas – A. M.)“²⁰. Shukrullo ar Shukrullo Yusupovas (1921–2020), uzbekų rašytojas, poetas, vertėjas ir dramaturgas, 1951 m. buvo nuteistas už nacionalizmą ir antisovietinę veiklą dvidešimt penkeriems metams kalėjimo. Jo suėmimas, tardymas ir gyvenimas lageryje aprašyti 1995 m. išleistoje autobiografinėje apysakoje „Kafansiz ko'milganlar“ (liet. „Palaidotas be apsiausto“)²¹. Uzbekų rašytojas Togaimurodas Mengnovas (1948–2003) parašė romaną „Otamdan qolgan dalalar“ (liet. „Tėvo slėniai“). 1998 m. pagal šį romaną režisierius Sh. Abbasovas sukūrė filmą, vaizduojantį represijas nuo Rusijos Vidurinės Azijos užkariavimo iki XX a. devintojo dešimtmečio represijų. Rašytojas P. Ravshanovas (1941–2020) rašė romanus, kuriuose vaizduojama kova prieš Rusijos imperijos ekspansiją ir sovietų represijas Uzbekistane²².

Uzbekų istorikų nuomone, Didįjį terorą 1937–1938 m. pradėjo Vladimiras Leninas, o teroro kulminaciją pasiekė Stalinas²³. Stalinas politinį terorą pavertė oficialia valstybės politika ir suteikė jam teisėtą teisinį pobūdį²⁴. Uzbekistano mokslininkai pastebėjo, kad šeimų sąrašus su iš anksto numatytais bausmėmis peržiūrėdavo ir tvirtindavo pats Stalinas ir jo artimiausi bendražygiai²⁵. Paties Stalino ir jo vykdytų represijų pasmerkimas atsispindėjo B. Irzaevo monografijoje. Autorius tikino, kad vietiniai komunistų lyderiai tapo šių represijų aukomis, o kai kurie iš jų, pavyzdžiui, Akmalas Ikramovas, netgi priešinosi represijoms²⁶.

¹⁹ James Harris, „General Introduction“, in: *The Anatomy of Terror: Political Violence under Stalin* (edited by James Harris), Oxford: Oxford University Press, 2013, p. 4.

²⁰ Камил Икрамов, *Дело моего отца*, Москва: Советский писатель, 1991, с. 74

²¹ Шукрулло, *Погребенные без савана*, Ташкент: Ёзувчи, 1995.

²² Поён Равшанов, *Қизил салтанат исқанжасида. Қатағон. (Хужжатлардаги тарих). Учтинчи жилд, [т. 3]*, Тошкент: Sharq, 2011.

²³ Наим Каримов, „Ўзбекистонда „қатта қирғин“ нинг бошланиши“, in: *Ўзбекистонда совет давлатининг қатағон сисемти: келиб чиқиши сабаблари ва фожiali оқибатлари*, Тошкент, 2012, с. 27.

²⁴ *Замира Ишанходжаева, op. cit., с. 26.*

²⁵ *Репрессия, выпуск 1, op. cit., с. 206.*

²⁶ Бахром Ирзаев, „Қатта қирғин“нинг келиб чиқиши арафасидаги сиёсий-ижтимоий ва иқтисодий шароит, Тошкент: Фан, 2014, с. 23.

Uzbekų istorikai teigia, kad represijas patyrė įvairūs skirtingų politinių pažiūrų žmonės, įskaitant pačius bolševikus. Istorikų nuomone, turime pagerbti visų žuvusių tėvynainių atminimą. Pagerbti bolševikinės ideologijos nepripažinusiujų ir jai tarnavusiųjų atminimą. Tokiam požiūriui aiškinant represuotųjų statusą pritarė ir dabartinė Uzbekistano valdžia.

Diskusijų objektas – represuotųjų statusas. Pavyzdžiui, esama įvairių nuomonių dėl *Basmachi* judėjimo²⁷ (1918–1930 m.), kuris sovietmečiu buvo laikomas nusikalstamu ir kontrevoliuciniu. Kai kurie tyrinėtojai apskritai atmeta dabartinį šio termino vartojimą, manydami, kad jį sugalvojo komunistai. Jie siūlo vartoti terminą *istiqlolchilar* (nepriklausomybės kovotojai – A. M.). K. Radzhabovas laikė *Basmachi* ir *Jadidism* (šiuolaikinį judėjimą Vidurinėje Azijoje – A. M.) vienu ir tuo pačiu nacionalinio išsivadavimo judėjimu²⁸. Trečios mokslininkų grupės nuomone, būtina atskirti banditų darinius nuo nepriklausomybės judėjimo šalininkų. Ketvirtoji grupė tebesilaiko sovietinio šio judėjimo interpretavimo. Kitos intelektualų grupės nuomone, nebuvo bendro pasipriešinimo sovietų valdžiai judėjimo, o veikiau pavieniai kovos už atskirų regionų nepriklausomybę dariniai. Anot Laruelle, XX a. trečiajame dešimtmetyje islamas vaidino svarbų vaidmenį *Basmachi* judėjimo prieš sovietų valdžią ideologijoje, o tai I. Karimovui sukėlė problemų dėl sekuliaraus autoritarizmo, kurį įteisino kova su religiniu fundamentalizmu. Todėl *Basmachi* judėjimas palaipsniui pradėtas interpretuoti kaip „ginkluotas judėjimas“, o islamo vaidmuo nacionalinio išsivadavimo idėjoje buvo ignoruojamas²⁹.

Mokslininkai teigia, kad archyvinė medžiaga apie suimtuosius Samarkando regione rodo, kad jie buvo neteisingai apkaltinti dalyvavimu tokiose nacionalistinėse ar religinėse organizacijose kaip „Ittihodi va Taraqqiy“, „Milliy Ittikhod“, „Shuroi Islomiya“, „Shuroi Ularimo“, „Milliy Istiqlol“³⁰. Deja, nepaisant išsamių tyrimų, klausimas dėl realaus antisovietinių organizacijų egzistavimo XX a. ketvirtajame dešimtmetyje lieka neatsakytas.

Apskritai, kitaip nei Rusijoje, kurioje yra prieštarų XX a. ketvirtojo dešimtmečio įvykių interpretacijų, Uzbekistane dominuoja su šiuo laikotarpiu susiję neigiami diskursai. Vertindami gyventojų atmintį apie represijų organizatorių, diktatorių Staliną, Uzbekistano istorijos tyrinėtojai priėjo prie skirtingų išvadų. Dadabaevas pažymėjo, kad nepaisant to, jog Uzbekistano gyventojai pripažįsta daugelį neigiamų aspektų, susijusių su Stalinu,

²⁷ Terminas „basmachi“ reiškia „banditą“. Šį terminą komunistai vartojo pasipriešinimo kovotojams Vidurinėje Azijoje apibūdinti ir jis buvo plačiai vartojamas visame regione, bandant įtikinti visuomenę, esą kovotojai yra tik nusi kaltėliai.

²⁸ Kahramon Radjabov, „Struggle for independence in Turkestan and Muslim clergy“, in: *Oriente Moderno*, Nuova serie, Anno 87, No. 1, Studies on Central Asia. 2007, pp. 177–188.

²⁹ Marlene Laruelle, *op. cit.*, p. 53.

³⁰ Рустам Шамсутдинов, Элёр Холмирзаев, *Коллективлаштириш ва «катта террор» даврида қатағон қилинган ватандошларимизнинг хотира китоби*, Тошкент: Янги аср авлоди, 2015, s. 17.

žmonių sąmonėje išliko teigiamas Stalino įvaizdis³¹. Turima medžiaga ir Uzbekistano visuomenės nuomonė rodo, kad reikėtų atsargiai daryti tokius apibendrinimus dėl Uzbekistano visuomenės nuomonės apie Staliną. Teigiamas Stalino įvaizdis išlikęs tarp tų, kurie nenukentėjo nuo stalininių represijų, ir daugiausia tarp buvusių SSRS KGB narių, jų agentų, kai kurių karo veteranų ir pan.

Sovietmečiu ypač daug represijų patyrė religiniai lyderiai. Man pavyko užfiksuoti trauminių istorijų apie represijas prieš *Sayyids* (pranašo Mahometo palikuonis) ir *Khojas* (islamo šventųjų palikuonis). Sovietų valdžios metais Bukharos oazės *Khojas* ir *Sayyids* neteko savo turto ir privilegijų, o jų lyderiai patyrė represijas. *Khoja* intelektualai pabrėžė, kad jų seneliai labai nukentėjo nuo Stalino represijų, kurios padarė didžiulį trauminį poveikį visuomenei, ypač Bukharoje, kuri buvo pagrindinis religinio švietimo centras iki-sovietinėje Vidurinėje Azijoje. *Khojas* buvo oficialiai identifikuoti ir paženklinti kaip „anti-visuomeniniai elementai“ arba „klasės priešai“ (Interviu, Bukhara, 2011 m. vasaris–kovas). Panašių pasakojimų apie trauminius Stalino epochos įvykius užfiksuota ir tarp Pietų Kazachstano *Khojas*.³² Būta atvejų, kai net sovietinio režimo kritikai neatsidurdavo Gulage. Pasak M. Rywkin (1925–2022)³³, 1944–1945 m. Samarkande atskiros jaunimo grupės kritiškai diskutuodavo apie sovietų valdžią, tačiau jos nepatyrė represijų (Interviu, Niujorkas, 2019 m. gegužės mėn.). Matyt, nė vienas iš jų apie tokius pokalbius nepranešė slaptajai policijai (NKVD – A. M.). Užfiksavau atvejų, kai arešto išvakarėse kai kurie žmonės pabėgo į kitus regionus, taip išvengdami suėmimo ir likdami gyvi (Interviu, Samarkandas, 2011 m.).

Kaip pažymėjo Torbakovas, „nacionalizuota“ istorija yra būtina įsivaizduojamam tautos įvaizdžiui, tačiau kartu tradicinis nacionalinis naratyvas gali būti užpildytas daugiatautiškumo ar tarptautiškumo požiūriu³⁴. Šiuo metu Uzbekistano politikoje dominuoja daugiatautiškumo požiūris. Pasak J. Adamso, Uzbekistano valdžia siekia imituoti pasaulietinį, pilietinį-tautinį valstybingumo modelį, kurį iš dalies lemia sovietinis internacionalizmo palikimas ir tarptautinių normų spaudimas³⁵. Uzbekistano pareigūnai pabrėžia, kad sovietinės represijos buvo nukreiptos ne tik prieš uzbekus, bet ir prieš kitų tautybių atstovus. Tyrėjai pripažįsta, kad tam tikri žmonės iš įvairių SSRS regionų buvo išstremti į Uzbekistaną. 1943–1944 m. į Uzbekistaną buvo perkelti Krymo totoriai, čečėnai, ingušai, balka-

³¹ Timur Dadabaev, *Identity and memory in post-Soviet Central Asia: Uzbekistan's Soviet past*, Routledge, 2015, p. 91.

³² Azim Malikov, „Sacred Lineages in Central Asia: Translocality and Identity“, *Mobilities, Boundaries, and Travelling Ideas*, in: *Rethinking translocality beyond Central Asia and the Caucasus*, Editors: M. Stephan-Emmrich, Ph. Schröder Open Book Publishers, 2018, p. 140.

³³ Michael Rywkin (1925–2022) amerikiečių mokslininkas, Vidurinės Azijos specialistas. Gimė Vilniuje. 1941–1945 m. buvo evakuotas į Uzbekistaną. 1963 m. tapo Niujorko miesto koledžo profesoriumi ir Rusijos regiono studijų direktoriumi; šias pareigas ėjo iki pat išėjimo į pensiją 1993 m.

³⁴ Igor Torbakov, „History, Memory and National Identity: Understanding the Politics of History and Memory Wars in Post-Soviet Lands“, in: *Demokratizatsiya*, 2011, No. 19 (3), p. 224.

³⁵ Laura Adams, *op. cit.*, pp. 104–105.

rai, graikai ir turkai meschetinai. Uzbekistane skelbiami duomenys apie įvairių profesijų ir įvairių tautybių tremtinius: baltarusius, žydus, kazachus, karakalpakus, kirgizus, latvius, lietuvius, rusus, tadžikus, totorius, ukrainiečius ir kt.³⁶ Uzbekijos valdžia, apibrėždama tremtinių kategorijas, vadovaujasi teritoriniu principu. Etniniai uzbekai, gyvenę už Uzbekijos SSR ribų ir nukentėję nuo Stalino represijų, oficialiuose Uzbekistano naratyvuose nefigūruoja.

Atminties politika Uzbekistane ir represijų aukų atminties institucionalizavimas

Vidurinės Azijos valstybės išradingai naudoja skirtingas tautos reprezentavimo priemones. Jomis gali būti nauja oficialioji istoriografija, mokykliniai vadovėliai, eksponatų atnaujinimas ar naujų muziejų kūrimas, taip pat miestų kraštovaizdžio, vietovardžių, naujų paminklų ir t. t. keitimas.³⁷ Atminties politikos esmė – įvairių filmų, memorialų, vietovardžių, muziejų, valstybinių švenčių, simbolių ir ritualų kūrimas³⁸.

Pasak A. Torbakovo, rimta kliūtis dialogui ir diskusijoms apie skirtingus praeities vaizdinius yra autoritarinė politinė kultūra, netoleruojanti prieštaravimų, diskusijų ir konkuruojančių idėjų³⁹. Nors atminties politikoje dalyvauja daug veikėjų, autoritarinio valdymo sąlygomis Uzbekistane valstybės vaidmuo šiame procese ir oficiali sovietmečio bei stalininių represijų interpretacija įgyja ypatingą reikšmę. Kai kurių tyrėjų teigimu, dabartinis politinis elitas iš esmės yra nustūmęs į paraštes intelektualųjį elitą Uzbekistane⁴⁰. Atlikus valstybinės politikos stalininių represijų aukų atminimo įamžinimo klausimu Uzbekistane tyrimą, galima teigti, kad intelektualiojo elito atstovai B. Khasanovas, N. Karimovas ir nemažai kitų aktyviai bendravo ir bendrauja su politiniu elitu tam tikrais stalininių represijų Uzbekistane aspektų tyrimo ir populiarinimo strategijos kūrimo klausimais.

Stalino epochos masinių politinių represijų ir jų aukų rehabilitacijos tema naudojosi posovietinių Vidurinės Azijos respublikų, išskyrus Turkmėniją ir Tadžikistaną, politinis elitas. Kazachstane, Kirgizijoje ir Uzbekistane yra muziejų ir paminklų, susijusių su Stalino represijų atminimu⁴¹. Požiūrio į stalinines represijas ir jų aukas būdingas bruožas – selek-

³⁶ *Репрессия, 1937–1938 гг.: Документы и материалы, выпуск 4: Жертвы Большого террора из Узбекистана, 1937 год, декабрь*, Составители: Шамсутдинов Р. Т., Абдуллаев М., Дусматов Э. П., Курбанов Х. Р., Ташкент: Шарк, 2008.

³⁷ Marlene Laruelle, *op. cit.*, p. 9.

³⁸ Samira Saramo, Ulla Savolainen, *op. cit.*, p. 9.

³⁹ Igor Torbakov, *op. cit.*, p. 223.

⁴⁰ Diana Kudaibergenova and Boram Shin, „Authors and Authoritarianism in Central Asia: Failed Agency and Nationalising Authoritarianism in Uzbekistan and Kazakhstan”, in: *Asian Studies Review*, 2018, No. 42 (2), p. 319.

⁴¹ Павел Дятленко, „Взаимосвязь реабилитации жертв сталинских репрессий и политической трансформации постсоветских Центральноазиатских государств”, in: *Вестник Кыргызско-Российского славянского университета*, 2015, № 15 (12), с. 31–32.

tyvi tam tikrų sovietinių represijų aukų rehabilitacija. Kitaip nei Kazachstane, Kirgizijoje ir Turkmėnijoje, Uzbekistane nėra įstatymo dėl politinių represijų aukų rehabilitacijos. Yra tik Uzbekistano prezidento dekretai ir įsakymai dėl represijų aukų atminimo įamžinimo.

Galima išskirti keletą Uzbekistano atminties politikos bruožų: 1) naujų idėjų, alternatyvių sovietinei istoriografijai, kūrimas; 2) įvairių, taip pat ir neigiamų, Rusijos įvaizdžių kūrimas; 3) naujų valstybinių švenčių atsiradimas; 4) gatvių, aikščių ir kt. pervadinimas; 5) paminklų griovimas ir naujų įrengimas, memorialų, turinčių simbolinę su nacionalinio identiteto formavimu susijusią reikšmę, kūrimas⁴². Uzbekistano atminties politikoje praeities ir ypač sovietinio laikotarpio atžvilgiu galima išskirti tris pagrindinius etapus: 1) 1991–1999 m.; 2) 1999–2016 m.; 3) nuo 2017 m. iki dabar. Pirmojo etapo metu, vadovaujantis perestroikos epochos palikimu, Uzbekistane buvo atveriami archyvai, atliekami tyrimai, publikuojama medžiaga apie sovietines 1917–1989 m. represijas. Antrojo etapo metu valstybė aktyviau įsitraukė į represijų atminties formavimą, buvo paskirta represijų aukų atminimo diena, įkurtas represijų aukų atminimo muziejus, išleistos atminties knygos.

Pirmojo Uzbekistano prezidento I. Karimovo vadovavimo laikotarpiu (1991–2016) sovietinė praeitis iš pradžių buvo interpretuojama skirtingai, o vėliau neigiamas suvokimas sustiprėjo. Pažymėtina, kad šiuo laikotarpiu kai kurie šalies kultūrinio elito atstovai buvo įtraukti į valstybės aparatą ir darė tam tikrą įtaką valstybės ideologijos formavimui. Daugeliui intelektualiojo elito atstovų sovietinių represijų epocha buvo trauma, paveikusi ne tik jų šeimas, bet ir dvasines nacionalines vertybes bei religiją. Kartu pažymėtina, kad XX a. dešimtajame dešimtmetyje ir XXI a. pirmojo dešimtmečio pradžioje Taškento kultūros elito sluoksniuose sklandė nemažai dviprasmiškų nuomonių apie sovietinį kolonializmo palikimą, modernizaciją ir kultūros raidą⁴³. Nepaisant to, Uzbekistano autoritarinės sistemos ypatumai sumažino galimybes diskutuoti ir koegzistuoti dėl skirtingų sovietinių represijų interpretavimo versijų. I. Karimovo ir jo aplinkos politika sovietinės praeities atžvilgiu aiškinama pokolonijinio nacionalizmo prigimtimi. I. Karimovas siekė paskelbti istorinių, kultūrinių ir ideologinių idėjų naują interpretaciją, atitinkančią jo paties tikslus⁴⁴. Teritoriškumas ir bent jau etniškumas tapo vienais svarbiausių nacionalinės tapatybės aspektų, kuriuos bando populiarinti Uzbekistano politinis elitas⁴⁵.

Sovietmečio paveldo atmetimo diskursas pasireiškė ir valstybės politikoje sovietinių paminklų atžvilgiu. Nuo 1992 m. iki 2010 m. Uzbekistane buvo sunaikinti kai kurie Rusijos imperinio laikotarpio, taip pat sovietmečio memorialiniai paminklai, įskaitant pa-

⁴² Azim Malikov, *International Journal of Modern Anthropology*, 2018, No. 2 (11), pp. 127–145.

⁴³ Laura Adams, *op. cit.*, p. 117.

⁴⁴ Andrew March, „State ideology and the legitimization of authoritarianism“, in: *Journal of Political Ideologies*, 2003, No. 8 (2), p. 212.

⁴⁵ Matteo Fumagalli, „Ethnicity, state formation and foreign policy: Uzbekistan and ‘Uzbeks abroad’“, in: *Central Asian Survey*, 2007, No. 26 (1), p. 119.

minklus represuotiems uzbekų komunistams (pavyzdžiui, Samarkande buvo nugriauti paminklai Akmalui Ikramovui (1898–1938) ir Mirkomilui Mirsharapovui (1900–1938). Ši politika išreiškė valstybės strategiją dekomunizuoti ir desovietizuoti Uzbekistano memorialinę kultūrą.

Intelektualų reikalavimus įamžinti per rusų užkariavimą ir sovietų represijas nužudytųjų atminimą palaikė Uzbekistano valdžia. Tačiau iš pradžių dėmesys buvo sutelktas į Stalino represijas. 1999 m. gegužės mėn. buvo paskelbtas Uzbekistano Respublikos prezidento dekretas „Dėl represijų aukų atminimo įamžinimo Uzbekistane“. 1999 m. birželį įsteigtas labdaros fondas „Shahidlar Khotirasi“ (liet. „Represijų aukoms atminti“), padedantis rengti atminimo knygą – „Qatagon Qurbonlari“ (liet. „Represijų aukos“). 1999 m. liepos mėn. buvo paskelbtas Ministrų kabineto prie Uzbekistano Respublikos prezidento nutarimas „Dėl patriotų, paaukojusių gyvybę už tėvynės ir tautos laisvę, atminimo įamžinimo“.

2000 m. gegužės 12 d. atidarytas „Shahidlar Khotirasi“ memorialinis kompleksas. Vėliau, 2001 m. gegužės mėn., buvo išleistas Uzbekistano Respublikos prezidento I. Karimovo dekretas „Dėl represijų aukų atminimo dienos paskelbimo“. Prezidentas 2001 m. pažymėjo, kad „represijos – tai priešiškos, smurtinės engimo ir bauginimo politikos, vykdytos prieš visus mūsų žmones ir mūsų tautą priklausomybės ir kolonializmo epochoje, pagrindas. Per Taškento okupaciją (1865 m. – A. M.) caro kariuomenė nubaudė daug nekaltų žmonių.“⁴⁶ Mano nuomone, prezidento I. Karimovo ir politinio elito politiką sovietinės praeities atžvilgiu galima paaiškinti antikolonijinio nacionalizmo prigimtimi. Be to, XX a. dešimtajame dešimtmetyje Uzbekistano elito antisovietinio diskurso formavimuisi tam tikrą įtaką darė uzbekų diaspora užsienyje. Sovietinių represijų klausimas ir antisovietinis diskursas atsispindėjo užsienyje gyvenančių uzbekų, pavyzdžiui, B. Hayito,⁴⁷ A. Andizhano ir kt. publikacijose prieš nepriklausomybės laikotarpį ir jos laikotarpiu.

Kultūrinis elitas ir jo požiūris į stalinines represijas vaidina svarbų vaidmenį suvokiant valstybės politiką sovietinės praeities atžvilgiu. Uzbekistano kultūriniam elitui priklauso ne tik sostinės, bet ir regioninių centrų intelektualai iš Samarkando, Andižono, Karšo, Bucharos ir kt. Iniciatyvą įamžinti represijų aukų atminimą palaikė ir Uzbekistano regioninis elitas. Buvo išleisti atskiri rinkiniai, skirti tam tikrų regionų kultūrinio elito represijoms, iš jų aktyviausi buvo Ferganos slėnio tyrinėtojai. 2001 m. Andižone profesorius R. Shamsutdinovas įsteigė labdaros fondą „Shahidlar Chotirasi“ ir Tarptautinį mokslinės ir praktinės ekspedicijos fondą „Meros“ (liet. „Paveldas“), renkanti ir skelbianti medžiagą apie politinių represijų aukų likimus⁴⁸.

⁴⁶ Ислам Каримов, *За процветание Родины – каждый из нас в ответе*, т. 9, Ташкент: Узбекистон, 2001, с. 330.

⁴⁷ Baymirza Hayit, „Turkistan: a case for national independence“, in: *Institute of Muslim Minority Affairs. Journal*, 1979, No. 1 (1), pp. 38–50.

⁴⁸ *Репрессия*, выпуск 1, *op. cit.*, с. 8.

Manau, kad Š. Mirzijojevui atėjus į valdžią prasidėjo naujas atminties politikos etapas. Jo metu vyriausybės politika tapo liberalesnė ir kilo platesnės diskusijos sovietinių represijų ir jų aukų rehabilitacijos klausimais. Prezidento Š. Mirzijojevo vadovavimo laikotarpiu 2020 m. spalio 8 d. buvo išleistas įsakymas „Dėl papildomų priemonių, skirtų politinių represijų aukų paveldo gilesniam tyrimui ir atminimo įamžinimui“⁴⁹. Į šio klausimo tyrimą ir represijų aukų atminimo įamžinimą, idėjos propagavimą įsitraukė ministerijos, muziejai, Mokslų akademija, Nacionalinis archyvas ir kt. Buvo iškeltas klausimas dėl išsamaus represijų aukų sąrašo sudarymo. Pažymėtina, kad šiame sudėtingame procese kyla diskusijų dėl „egzekucijų vykdytojų“ ir jų „aukų“. Uzbekistano valdžia toliau aiškinoi XX a. trečiojo ir ketvirtojo dešimtmečių represijų teines detales. 2023 m. balandžio 19 d. Uzbekistano Respublikos Aukščiausiojo teismo baudžiamųjų bylų kolegija išteisino 208 Uzbekistano piliečius, gimusius šalies Ferganos, Samarkando ir Kaškadijos srityse. Visi jie buvo nuteisti mirties bausme arba ilgalaikėmis laisvės atėmimo bausmėmis OGPU „troikų“ specialiųjų posėdžių 1930–1931 m. sprendimais⁵⁰. Planuojama sukurti represijų aukų atminimo kampelius ir atminimo knygas mahalose (*mahalla* – vietinis teritorinis-administracinis vienetas Uzbekistane – A. M.), kasmet rengti ir leisti rinkinius, skirtus represijų aukų gyvenimui ir veiklai⁵¹.

Uzbekistano istorikai Stalino represijas vertina antikolonijinės kovos su Rusijos imperija kontekste ir kaip jos dalį. Sovietinių represijų tema atsispindi ir Uzbekistano mokykliniuose vadovėliuose. Vidurinių mokyklų vadovėlyje 10 klasėms yra pastraipa „Sovietų valdžios represinė politika Uzbekistane: jos reikšmė ir pasekmės“⁵². Š. Mirzijojevo epochos istorikai daug dėmesio skiria represuotų jaididų (modernistų – A. M.) gyvenimui tyrinėti. Šiuo metu kai kurios jaididų idėjos pasirinktinai naudojamos populiarinant jų ideologinę platformą ir įtraukiamos į oficialius pasakojimus. Skirtingai nei I. Karimovo laikais, dabar istorikai gali laisvai kalbėti apie jaididų propaguotas tiurkizmo idėjas. Tačiau kai kurių jaididų lyderių išsakyti islamo elementai ir vietinė tapatybė lieka ignoruojami.

Pliuralistinė valstybės politika tiriant Uzbekistano praeitį leidžia vietos visuomenės atstovams atvirai reikšti skirtingus požiūrius apie kolonijinį laikotarpį. Iki 2022 m. Uzbekistano atminties politikoje svarbų vaidmenį vaidino ir kiti veiksniai, pavyzdžiui, buvo at-

⁴⁹ Распоряжение Президента Республики Узбекистан „О дополнительных мерах по более глубокому изучению наследия и увековечению памяти жертв репрессий“, 8 декабря 2020 года, in: <<https://lex.uz/docs/5041021>>, [2024-09-30].

⁵⁰ Рустам Темиров, „Узбекистан реабилитировал более 200 жертв сталинских репрессий“, in: <https://central.asia-news.com/ru/articles/cnmi_ca/features/2023/05/11/feature-01>, [2024-09-30].

⁵¹ Шавкат Мирзиёев, „Участникам международной конференции «Джадиды: национальное самосознание, идеи независимости и государственности», 11-12-2023, in: <<https://president.uz/ru/lists/view/6919>>, [2024-09-30].

⁵² Кахрамон Ражабов, Акбар Замонов, *История Узбекистана Учебник для учащихся 10-классов средних образовательных учреждений и учреждений среднего специального, профессионального образования*, Ташкент: 2017, с. 80.

sižvelgiama į rusų diasporos balsus ir Antrojo pasaulinio karo istorinę atmintį. Pavyzdžiui, Taškente buvo pastatytas naujas paminklas Antrojo pasaulinio karo sovietų didvyriams S. Rakhimovui ir kitiems, taip pat 2018 m. buvo atstatytas istorinis paminklas – koplyčia, skirta 1865 m. per Taškento užėmimą kritusiems rusų kariams atminti. Pažymėtina, kad visuomenėje šiais klausimais verda aršios diskusijos ir reiškiasi alternatyvios nuomonės. Kitaip nei Rusijoje, kurioje sklando prieštaringos Stalino epochos įvykių interpretacijos⁵³, Uzbekistane dominuoja su šiuo laikotarpiu susiję neigiami diskursai.

Valstybinis represijų aukų atminimo muziejus

Muziejai yra vietos, kuriose konstruojami specifiniai ir selektyvūs naratyvai apie tapatybes, „konkretizuojantys atmintį arba institucionalizuojantys tam tikrą istorijos viziją. Muziejai posovietinėje erdvėje formuoja diskursą, įteisina nacionalinę atmintį ir kuria kolektyvinę atmintį.“⁵⁴ Muziejai yra unikalios kultūrinės formos, taip pat politinės priemonės, kuriomis siekiama konkrečių politinių tikslų, taip pat yra švietimo, mokslinių tyrimų ir žinių apie smurto ir neteisybės kontekstus bei situacijas sklaidos centrai⁵⁵. Atminties politika apima tam tikrą praeities įvykių „prisiminimą“ ir kitų „užmiršimą“.

1990–1991 m. represuotų asmenų vaikai, tarp jų ir Uzbekijos SSR Mokslų akademijos Astronomijos instituto direktorius T. Yuldashbaevas, pasisakė už tai, kad Taškente atsirastų memorialas žuvusiems nuo Stalino represijų⁵⁶. Tačiau tik po dešimties metų Uzbekistano valdžia nusprendė sukurti tokį muziejų. Represijų aukų atminimo muziejus buvo įkurtas vadovaujantis Uzbekistano Respublikos prezidento 2001 m. gegužės 1 d. dekretu „Dėl represijų aukų atminimo dienos paskelbimo“. Muziejus įrengtas toje vietoje, kurioje nuo XX a. trečiojo dešimtmečio pradžios iki ketvirtojo dešimtmečio pabaigos buvo vykdomos masinės represuotų žmonių egzekucijos. Muziejaus kupolo vidinėje pusėje yra užrašas: „Žuvusiųjų už šalies laisvę atminimas turi gyvuoti amžinai“ (uzbekų ir anglų kalbomis).

Muziejų sudaro šeši skyriai, kuriuose eksponatai išdėstyti chronologiškai pradedant nuo carinės Rusijos vykdyto Vidurinės Azijos (Turkestano) kolonizacijos laikotarpio ir vietos gyventojų kovų su kolonizatoriais. Kiti skyriai skirti 1930–1960 m. represijoms. Konkrečiai vaizdo medžiagoje pateikiami vaikų, kurių tėvai buvo „išbuožinti“ ir ištremti iš šalies, prisiminimai apie sunkias sąlygas, kuriomis jie buvo priversti gyventi ir dirbti. Atskiri stendai skirti represijoms prieš įvairias tautybes. Tūkstančiai korėjiečių, Krymo to-

⁵³ Kathleen Smith, *Remembering Stalin's victims: popular memory and the end of the USSR*, Cornell University Press, 1996, p. 207.

⁵⁴ Katarzyna Jarosz. „National narratives of ‘occupation’ in historical museums of the post-Soviet landscape“. in: *Visual Histories of Occupation: A Transcultural Dialogue*, Ed. Jeremy E. Taylor. London: Bloomsbury Academic, 2021, p. 242.

⁵⁵ Amy Sodaro, *Exhibiting atrocity: Memorial museums and the politics of past violence*, Rutgers University Press, 2018, p. 5.

⁵⁶ Камил Икрамов, *op. cit.*, c. 256.

torių, turkų meschetinų, Volgos vokiečių ir kitų tautybių atstovų buvo išstremti iš savo gyvenamųjų vietų į kitas respublikas, ypač į Uzbekistaną. Paskutiniai du skyriai apima XX a. devintojo dešimtmečio represijas, taip pat nepriklausomybės metais represuotų asmenų atminimo įamžinimą. Muziejaus ekspozicijose atsispindi visų tautybių atstovų, nukentėjusių nuo sovietinių represijų, istorija. Šie faktai paneigia kai kurių tyrėjų išsakytą nuomonę, kad neva muziejus yra skirtas tik represijoms prieš uzbekus⁵⁷.

Iš represijų aukų atminimo muziejaus akivaizdu, kad Uzbekistano tautų represijos siek tiek skiriasi nuo rusiškų naratyvų, nes joms suteikiamas bendras kolonijinis pobūdis, apimantis ilgesnį laikotarpį⁵⁸. Muziejus neatsirado iš niekur, ir tai nesunku suprasti, jei perskaitysite XX a. devintojo dešimtmečio pabaigos ir dešimtojo dešimtmečio leidinius, kuriose Uzbekistano kultūrinis elitas daug diskutavo apie traumų ir represijų problematiką. Oficialioji represuotųjų atmintis ir valstybės įsteigtas Represijų aukų atminimo muziejus sulaukia represuotųjų artimųjų ir palikuonių palaikymo. Tačiau, kaip pažymėjo Dadabaevs, esama ir įvairių alternatyvių Stalino epochos suvokimo versijų⁵⁹.

2017 m. Uzbekistano Ministrų kabineto nutarimu prie regioninių universitetų, pavyzdžiui, Andižono universitete, buvo įsteigti muziejai „Qatagon qurbonlari hotirasi“ (liet. Represijų aukų atminimo muziejus). Ekspozicijų sudarymo principai panašūs į Taškento muziejaus, tačiau atsižvelgiama į regioninę specifiką ir mokslininkų pateiktą medžiagą. Panašus muziejus buvo sukurtas Urgenče, Uzbekistano Chorezmo srities regioniniame centre. Jame atsispindėjo tragiški Chorezmo vietinių gyventojų, tarp jų ir uzbekų kino meno pradininko Khudaibergeno Divanovo (1879–1938), likimai.⁶⁰

Parodų su informacija apie Stalino represijas yra A. Qadyrio, Oybeko Taškente ir F. Khojaevo namuose–muziejuose Bucharoje. Nuo 2017 m. Uzbekistane pastatyti paminklai represuotiems kultūros veikėjams: A. Avloniui, I. Ibratui, A. Fitratui, A. Chulponui, A. Qadyriui.

Išvados

Uzbekistano ir jo kultūrinio elito daugiatautiškumas turėjo didelės įtakos šalies praeities suvokimui ir oficialiosios atminties formavimuisi. Daugeliui intelektualiojo elito atstovų sovietinių represijų epocha ženklina traumą, paveikusią ne tik šeimas, bet ir dvasines nacionalines vertybes bei religiją. Michailo Gorbačiovo epochos politika ir intelektualų publikacijos apie trauminius prisiminimus suvaidino svarbų vaidmenį paskatinant visuoti-

⁵⁷ Zhanat Kundakbayeva, Didar Kassymova, „Remembering and forgetting: the state policy of memorializing Stalin's repression in post-Soviet Kazakhstan“, in: *Nationalities Papers*, 2016, No. 44 (4), pp. 611–627.

⁵⁸ Виктор Шнирельман, „Музей и конструирование социальной памяти: культурологический подход“, in: *Этнографическое обозрение*, 2010, № 4, с. 24.

⁵⁹ Timur Dadabaev, *op. cit.*, p. 91.

⁶⁰ „Хоразм қатагон қурбонлари хотираси музей тарихи“, in: <<https://www.youtube.com/watch?v=7z0YN5xIN7Q>>, [2024-01-15].

nes diskusijas apie Stalino represijas. Sovietinių represijų vertinimo antikolonialinės kovos prieš Rusijos imperijos agresiją kontekste idėja gimė ne uzbekų politiniam elitui – ją suformulavo ir išplėtojo vietos kultūrinis elitas kartu su užsienyje gyvenančiais uzbekų intelektualais. Tačiau autoritarinė I. Karimovo politika turėjo įtakos pasipriešinimo idėjų interpretacijai, neįtraukdama į ją islamiškų ir proturkiškų (pantiurkiškų) elementų.

Nuo 2017 m. pastebima liberalesnė valstybės politika, plačiau diskutuojama sovietinių represijų ir jų aukų rehabilitacijos tema. Skirtingai nei kaimyninėse šalyse, Uzbekistano politinis ir kultūrinis elitas nesivadovauja etniniu principu studijuodamas archyvine medžiaga apie represuotuosius, o remiasi tarptautiškumo ir teritoriškumo principais. Etniniai uzbekai, gyvenę už Uzbekijos SSR ribų ir nukentėję nuo Stalino represijų, neįtraukiami į oficialius Uzbekistano naratyvus. Palyginti su Karimovo laikais, dabar valstybė daugiau dėmesio skiria sovietinių represijų aukų rehabilitacijos klausimui. Viešajame Uzbekistano diskurse buvo aptariama už represijas atsakingų asmenų problema, tačiau politinis elitas pirmenybę teikė susitaikymo koncepcijai ir atsisakė ieškoti išdavikų bei pasmerkti sovietinio režimo šalininkus. Vadovaujantis naująja politika visi buvusios Uzbekistano SSR gyventojai, nukentėję nuo stalininių represijų, nepriklausomai nuo jų politinės pozicijos, laikomi sovietinio režimo aukomis.

Literatūra

1. Adams Laura, *The spectacular state: Culture and national identity in Uzbekistan*, Duke University Press, 2010.
2. Dadabaev Timur, *Identity and memory in post-Soviet Central Asia: Uzbekistan's Soviet past*, Routledge, 2015.
3. Dadabaev Timur, „Trauma and Public Memory in Central Asia: Public responses to political violence of the state policies in Stalinist Era in Uzbekistan and Kyrgyzstan“, in: *Kyoto Bulletin of Islamic Area Studies*, 2009, No. 3 (1), pp. 108–138.
4. Fumagalli Matteo, „Ethnicity, state formation and foreign policy: Uzbekistan and 'Uzbeks abroad'“, in: *Central Asian Survey*, 2007, No. 26 (1), pp. 105–122.
5. Harris James, „General introduction in: Harris, James (ed.)“, in: *The Anatomy of Terror: Political Violence under Stalin*, Oxford University Press, 2013.
6. Hayit Baymirza, „Turkistan: a case for national independence“, in: *Institute of Muslim Minority Affairs Journal*, 1979, No. 1 (1), pp. 38–50.
7. Herzfeld Michael, *A Place in History. Social and Monumental Time in a Cretan Town*, New Jersey: Princeton University Press, 1991.
8. Jarosz Katarzyna, „National narratives of 'occupation' in historical museums of the post-Soviet landscape“, in: *Visual Histories of Occupation: A Transcultural Dialogue*, Red. Jeremy E. Taylor. London: Bloomsbury Academic, 2021.
9. Kudaibergenova Diana, Shin Boram, „Authors and Authoritarianism in Central Asia: Failed Agency and Nationalising Authoritarianism in Uzbekistan and Kazakhstan“, in: *Asian Studies Review*, 2018, No. 42 (2), pp. 304–322.

10. Kundakbayeva Zhanat, Didar Kassymova, „Remembering and forgetting: the state policy of memorializing Stalin's repression in post-Soviet Kazakhstan“, in: *Nationalities Papers*, 2016, No. 44 (4), pp. 611–627.
11. Laruelle Marlene, *Central Peripheries: Nationhood in Central Asia*, UCL Press, 2021.
12. Malikov Azim, „Sacred Lineages in Central Asia: Translocality and Identity“, in: *Mobilities, Boundaries, and Travelling Ideas: Rethinking translocality beyond Central Asia and the Caucasus*, Red. Stephan-Emmrich, Ph. Schröder. Open Book Publishers, 2018, pp. 121–150.
13. Malikov Azim, „The politics of memory in Samarkand in post-Soviet period“, in: *International Journal of Modern Anthropology*, 2018, No. 2 (11), pp. 127–145.
14. Malinova Olga, „Politics of memory and nationalism“, in: *Nationalities Papers*, 2021, No. 49 (6), pp. 997–1007.
15. March Andrew, „State ideology and the legitimization of authoritarianism: The case of post-Soviet Uzbekistan“, in: *Journal of Political Ideologies*, 2003, No. 8 (2), pp. 209–232.
16. Radjabov Kahramon, „Struggle for independence in Turkestan and Muslim clergy“, in: *Oriente Moderno, Nuova serie, Anno 87, Nr. 1, Studies on Central Asia*, 2007, pp. 177–188.
17. Saramo Samira, Ulla Savolainen, „Chapter Introduction: Moving Memories of Stalin-Era Repression and Displacement“, in: *The Legacies of Soviet Repression and Displacement*, Taylor & Francis, 2023, pp. 1–18.
18. Smith Kathleen E., *Remembering Stalin's victims: popular memory and the end of the USSR*, Cornell University Press, 1996.
19. Sodaro Amy, *Exhibiting atrocity. Memorial museums and the politics of past violence*, Rutgers University Press, 2018.
20. Torbakov Igor, „History, Memory and National Identity: Understanding the Politics of History and Memory Wars in Post-Soviet Lands“, in: *Demokratizatsiya*, 2011, No. 19 (3), pp. 209–232.
21. Абашин Сергей, „Мустакиллик и память об имперском прошлом: проходя по залам ташкентского Музея памяти жертв репрессий“, in: *Неприкосновенный запас*, 2009, № 4, с. 37–54 [„Mustaqillik i pamiat ob imperskom prošlom: prochodia po zalam taškentskovo Muzeja pamiati žertv repressij“, in: *Neprisnosvenyj zapas*].
22. Джумашев Аскар, „Политические репрессии 30-х годов советской власти в Каракалпакстан и ее последствия“, in: *Ўзбекистон тарихи*, 2020, № 1, с. 54–63 [Dzumašev Askar, „Političeskije represiji v 30 tyx godov sovetsoj vlasti v Karakalpastane i ejo posledstvija“, in: *Uzbekiston Marichi*].
23. Дятленко Павел, „Взаимосвязь реабилитации жертв сталинских репрессий и политической трансформации постсоветских Центральноазиатских государств“, in: *Вестник Кыргызско-Российского славянского университета*, 2015, № 15 (12), с. 31–32 [Diatlenko Pavel, „Vzaimosviaz reabilitacii žertv stalinskich represij i političeskoj transformacii postsovetских Centralnoazijatskich gosudarstv“, in: *Vestnik Kirgizko-Rosiskogo slavianskovo universiteta*].
24. Икрамов Камил, *Дело моего отца*, Москва: Советский писатель, 1991 [Ikramov Kamil, *Delo mojeho otca*].
25. Ирзаев Бахром, *Катта қирғин „нинг келиб чиқиши арафасидаги сиёсий-иқтисодий ва иқтисодий шароит*, Тошкент: Фан, 2014 [Irzajev Bachrom, *Political, social and economic conditions on the eve of the origin of the "Great Massacre"*].
26. Ишанходжаева Замира, *Репрессивная политика советской власти и культура Узбекистана: трагедия выживания (1925–1953 гг.)*, Ташкент: Тафаккур, 2011 [Išanchodžaeva Zamira, *Represivnaja politika sovetsoj vlasti i kultura Uzbekistana: tragedija vyživanija (1925–1953)*].

27. Каримов Ислам, *За процветание Родины – каждый из нас в ответе*, т. 9, Ташкент: Узбекистон, 2001 [Karimov Islam, *Za procvetanije Rodiny – každyj iz nas v otvete*].
28. Каримов Наим, „Ўзбекистонда „катта қирғин „нинг бошланиши““ [„Didžiųjų žudynių pradžia Uzbekistane“], *Ўзбекистонда совет давлатининг қатағон сиёсати: келиб чиқиши сабаблари ва фожиали оқибатлари*, Тошкент, 2012 [Represinė sovietų valdžios politika Uzbekistane: atsiradimo priežastys ir tragiškos pasekmės].
29. Мирзиёев Шавкат, Участникам международной конференции „Джадиды: Национальное самосознание, идеи независимости и государственности“, in: 11-12-2023, <https://president.uz/ru/lists/view/6919>, [2024-09-30] [Mirzijojev Šavkat, Učiasnikam meždunarodnoj konferenciji „Dzadidy: nacionalnoje samosaznanije, ideji nezavisimosti i gosudarstvenosti“].
30. *Политические репрессии среди казахов на территории республик Средней Азии в 20–50-е годы XX века (в свете новых архивных источников)*, Алматы, 2021 [Politicheskiye represiji sredi kazakov na teritoriji respubliki Srednej Aziji v 20–50 gody XX veka: v svete novych archivnych istochnikov].
31. Равшанов Поён, *Қизил салтанат исканжасида. Қатағон (Хужжатлардаги тарих). Учинчи жилд*, Тошкент: Sharq, 2011 [Raudonosios imperijos gniaužtuose. Represijos (Istorija dokumentuose)].
32. Ражабов Кахрамон, Замонов, Акбар, *История Узбекистана Учебник для учащихся 10-классов средних образовательных учреждений и учреждений среднего специального, профессионального образования*, Ташкент: 2017 [Ražabov Kachmaron, Zamonov Akbar, *Istorija Uzbekistana dlia učiaščichsia 10 klasov srednich obrazovatelnych učreždenij i učreždenij srednevo specialnovo, profesionalnovo obrazovanija*].
33. Раджапова Рано, „Имя, возвращенное истории и народу“, in: *Общественные науки в Узбекистане*, 1988, № 12, с. 17–30 [Radzapova Rano, „Imia, vozvraščenoje istorii i narodu“, in: *Obščestvenye nauki v Uzbekistane*].
34. Распоряжение Президента Республики Узбекистан „О дополнительных мерах по более глубокому изучению наследия и увековечению памяти жертв репрессий“, in: <https://lex.uz/docs/5041021>, [2024 09 30] [Rasporiaženije prezidenta Respubliki Uzbekistana o dopolnitelnych merach po bolee glubokomu izučeniju nasledija i uvekovečeniju pamiatii žertv represij].
35. *Репрессия. 1937–1938 гг. Документы и материалы*, вып. 1, Ташкент: Шарк, 2005 [Represija. 1937–1938 g.: Dokumenty i materialy, edition 1].
36. *Репрессия. 1937–1938 гг. Документы и материалы*, выпуск 4: *Жертвы Большого террора из Узбекистана. 1937 год, декабрь*, Составители: Шамсутдинов Р. Т., Абдуллаев М., Дусматов Э. П., Курбанов Х. Р., Ташкент: Шарк, 2008 [Represija. 1937–1938 g.: Dokumenty i materialy, edition 4: *Žertvy Bolšovo terora iz Uzbekistana, 1936 god, dekabr*].
37. *Тарихнинг номаълум саҳифалари. Хужжат ва материаллар. Биринчи китоб*, Тошкент: Адабиёт ва санъат, 2009 [Nežinomi istorijos puslapiai. Dokumentai ir medžiaga. Pirmoji knyga].
38. Темиров Рустам, „Узбекистан реабилитировал более 200 жертв сталинских репрессий“, in: https://central.asia-news.com/ru/articles/cnmi_ca/features/2023/05/11/feature-01, [2024 09 30] [Temirov Rustam, „Uzbekistan reabilitiroval bolee 200 žertv stalinskich represij“].
39. *У истоков узбекской историографии: взгляд татарских учёных Г. Губайдуллина и Б. Салиева*, Отв.ред Р. Шигабдинов, Казань: ИЯЛИ, 2021 [U istokov uzbekskoj istoriografii: vzgliad tatarskich učionych G. Gubaidullina i B. Salijeve].

40. Хасанов Бахтиёр, *Национальная интеллигенция Узбекистана и исторические процессы 1917–начала 50-х годов*, Ташкент, 2000 [Chasanov Bachtior, *Nacionalnaja inteligencija Uzbekistana i istoričeskije procesy 1917–načiala 50-ch godov*].
41. „Хоразм қатағон қурбонлари хотираси музей тарихи“ [„Chorezmo represijų aukų memoria-linio muziejaus istorija“], in: <<https://www.youtube.com/watch?v=7z0YN5xIN7Q>>, [2024-01-15].
42. Чепайтене Раса, „Гулаговский опыт в культурных нарративах и коллективной идентичности постсоветской Литвы“, in: *Вестник археологии, антропологии и этнографии*, 2021, № 2 (53), с. 166–176 [Čepaitienė Rasa, „Gulagovskij opyt v kulturnych narativach i kolektivnoj identičnosti postsovestskoj Litvy“, in: *Vesnik archeologiji, antropologiji i etnografiji*].
43. Шамсутдинов Рустам, Холмирзаев Элёр, *Коллективлаштириш ва „катта террор“ даврида қатағон қилинган ватандошларимизнинг хотира китоби*, Тошкент: Янги аср авлоди, 2015 [Šamstudinov Rustam, Cholmirzajev Elijor, *Atminimo knyga apie mūsų tautiečius, represuotus per kolektyvizaciją ir „didįjį terorą“*].
44. Шамсутдинов Рустам, Мамажонов Анвар, *Шимолий Кавказ сургундаги юртдошлар қисмати*, Тошкент: Шарқ, 2005 [Šamstudinov Rustam, Mamažonov Anvar, *Į Šiaurės Kaukazą ištremtų kraštiečių likimas*].
45. Шамсутдинов Рустам, *Қишлоқ фожеаси: жамоалаштириш, қулоқлаштириш, сургун*, Тошкент: Шарқ, 2003 [Šamstudinov Rustam, *Kaimo tragedija: kolektyvizacija, subuožinimas, tremtis*].
46. Шукрулло, *Погребенные без савана*, Ташкент: Ёзувчи, 1995 [Shukrulo, *Pogrebenyje bez savana*].
47. Шнирельман Виктор, „Музей и конструирование социальной памяти: культурологический подход“, in: *Этнографическое обозрение*, 2010, № 4, с. 8–25 [Šnirelman Viktor, „Muzej i konstruovaniye socialnoj pamiaty kulturologičeskovo podchoda“, in: *Etnografičeskoje obozrenije*].

Azim Malikov

Stalin's Repressions and Rehabilitation of the Victims in the Politics of Memory in Uzbekistan

Summary

This article is devoted to the analysis of how Stalin's repressions are represented in the politics of memory in Uzbekistan, becoming part of the process of constructing a national ideological discourse. Uzbekistan's multi-ethnicity and authoritarian system of governance have had a significant impact on understanding the country's past and the formation of official memory. The research sources included official data, published memoirs, as well as individual interviews with witnesses of the era. The idea that Soviet repressions should be seen in the context of the anti-colonialist struggle against the aggression of the Russian Empire was not an invention of Uzbek political elites, but was developed by Uzbek cultural elites. The first president of Uzbekistan, Islam Karimov, in close dialogue with the Uzbek intellectual elite, contributed to the formation of a national memory of Soviet repressions and their victims. During this period, the rehabilitation of victims of Soviet repressions was carried out selectively. Since Shavkat Mirziyoyev came to power, there has been a more liberal government policy and a wider discussion of the issue of Soviet repressions and the rehabilitation of their victims. In official narratives, all residents of the former Uzbek SSR who suffered from Stalinist repressions, regardless of their political position, are considered victims of the Soviet regime. Unlike neighbouring countries, the political and cultural elite of Uzbekistan does not follow the ethnic principle of studying the victims of Soviet repressions, but adheres to internationalism and territoriality.

Keywords: memory of Soviet repressions, nation-building, cultural elites, authoritarianism.